

ביטויים משיחיים בעליות מתימן

תרמ"א-תרע"ד

בת-ציון עראקי קלורמן

יהודי תימן, ככל קהילות ישראל, ציפו לכוא המשיח, שינהיג את עמו אל תוך תקופה חדשה של קיבוץ-גלויות, של סוברניות פוליטית ושל פריחה כלכלית ותרבותית. במשך דורות רבים חשבו היהודים, כי השינוי במעמד עמם הגולה יהיה אפשרי רק באמצעות הגאולה המשיחית. אולם בעוד שבקרב יהדות אירופה שאתרי האמאנציפאציה וההשכלה, וגם בחלק מיהדות המזרח, נתחלפה בהדרגה האמונה המשיחית ברעיונות חילוניים, הוסיפה זו לתפוס מקום דומיננטי בחיי יהדות תימן עד לזמן האחרון.¹

רעיונות משיחיים באו לידי ביטוי גם בעליות מתימן לארץ-ישראל. להלן נדון בהיבט זה של העליות בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20. בפרק-זמן זה באו מתימן ארבעה גלי עלייה: (א) תרמ"א-תרמ"ב (1881-1882), ממרכז תימן ובמיוחד מצנעא; (ב) תרס"ז-תרס"ט (1906-1909), מצפון תימן; (ג) תרס"ז-תרס"ט (1907-1909), מדרום תימן; (ד) תרע"א-תרע"ד (1911-1914), עליית יבנאלי, ממרכז תימן ובעיקר מדרומה.

א. עליית תרמ"א-תרמ"ב

שלא בדומה לעליות מאוחרות יותר מתימן, ישנה הסכמה בדבר מציאותם של יסודות משיחיים בעליית תרמ"א-תרמ"ב. להלן נבהיר את מקומה של האידיאולוגיה המשיחית בעלייה זו, ונפתח בציון המניעים המשיחיים.²

1 כטיבה ובגלויה השונים של המשיחיות כתימן עסקתי בעבודת-דוקטור שכתתי בהנחיית פרופ' עמוס פונקנשטיין, ומאמר זה מכוסס על פרק ממנה, ראה: B. Klorman Eraqi, *Messianism in the Jewish Community of Yemen in the Nineteenth Century* (Ph.D. Thesis, University of California, Los Angeles, 1981) [להלן: קלורמן-עראקי].

2 אין זה מענייננו כאן לדון במניעים אחרים לעליית תרמ"ב. רצהבי, למשל, מעלה מכלול של גורמים פוליטיים ודתיים, ראה: "רצהבי, 'עליית תימן בתרמ"ב לאור תעודות חדשות', סיני, סג, ניסן-אייר תשכ"ח, עמ' קסד-קסה [להלן: רצהבי, 'עליית תימן']; הנ"ל, "ר' אברהם אלנדאף זצ"ל על עליית ראשונים", סיני, פ, תשל"ז, עמ' קמב [להלן: אלנדאף]; הנ"ל, "זכרונות ר' יוסף הלוי על עליית ראשונים", קהדרה, 17, תשמ"א, 1980, עמ' 129 [להלן: הלוי]. "יניני מדגיש תמורות פוליטיות וכלכליות כרקע וכגורם לעליית תרמ"ב. ראה: "יניני, 'יהודי תימן במאה הי"ט והעליות מתימן לארץ-ישראל עד שנת תרע"ד' (עבודה לשם קבלת התואר דוקטור של אוניברסיטת הל-אביב, 1976), עמ' 274-281 [להלן: יניני].

כמה מן המקורות לתולדות עליית תרמ"ב מביאים את השמועה שהגיעה לתימן, בדבר קניית קרקעות בארץ-ישראל על-ידי רוטשילד וחלוקתן בין יהודים, כאחד המניעים לעלייה.³ נראה לנו, שנוסף למשמעות הגלויה אשר בחלוקת קרקע להתיישבות יהודים בארץ-ישראל, עמדה לעיני יהודי תימן משמעות נוספת, משיחית, בשמועה זו. לשם הבהרה נקדים דיון במסורת, שהיתה רווחת בין יהודי תימן, בדבר קדמות יישובם שם מימי בית שני.⁴ מסורת זו קשורה באגדה על עזרא הסופר, שבעלותו לארץ-ישראל שלח איגרות לקהילות היהודיות בתימן ובארצות אחרות וקרא להן לעלות עמו. אולם יהודי תימן סירבו לעלות כיוון שהיתה להם ידיעה מוקדמת אותה 'צפו בכח בינתם',⁵ כי אין זו שעתה של הגאולה האחרונה וכי הקץ עדיין לא הגיע. ר' יחיא צאלח (מהרי"ץ), מנהיגה הרוחני המובהק של יהדות תימן בסוף המאה ה-18 וראשית המאה ה-19, מוסיף:

וקבלנו, כי לא טוב עשו כולם שלא עלו וימרו את פי הנביא עזרא. כי אלו עלו אלו ואלו היה הזכות אז גדול מאד והיתה השכינה קובעת מקום לא תמוט ולא היה אז חרבן.⁶

מהרי"ץ, אם-כן, מצייץ מסורת, שעל-פיה היה אפשר למנוע את חורבן בית שני ולאשש את הגאולה, אלו רק נענו היהודים לקריאה לעלות וליישב את הארץ. אפשר שמסורת זו היתה בתודעתם של יהודי תימן בהגיע אליהם השמועה על רכישת קרקעות בארץ-ישראל, ואולי היה עזרא בעיניהם אב-טיפוס לרוטשילד שחלוקת הקרקעות שיוחסה לו דמתה לקריאה לעלייה. ואכן, על-פי לנגר, התייחסו יהודי תימן אל רוטשילד לא רק כאל רוכש קרקעות אלא —

הם חושבים אותו למלך, סבורים הם כי אין כמוהו רם ונעלה וגדול בתורה והם רואים אותו ראש ליהודים הן בענינים הרוחניים והן בגשמיים.⁷

3 ראה: זכרונות שלום אלשיך, שפרסם 'רצהבי: המזרח, ב', 1942, 6.11, גיליון ד (יא); ומאוחר יותר כינסם א' יערי, מסעות ארץ-ישראל, תל-אביב תש"ו, עמ' 640-650 [להלן: אלשיך]; מכתבו של חיים פרג' מזרחי, המגיד, כו, ה' שבת תרמ"ב, 25.1.1882, גיליון 4. את המכתב הזכיר לראשונה ניני, שם, עמ' 286; וזכרונות המזרחן הנוסע זיגפריד לנגר. קטע מתוכם פירסם א' יערי, 'עלית יהודי תימן לארץ-ישראל', שבות תימן, תל-אביב תש"ה, עמ' 21 [להלן: יערי]; וכן רשימתו של יוסף בן סעדיה מצ'מוני, מעולי תרמ"ב — 'ניני, 'כרוניקה חדשה על עליית תרמ"ב מתימן', מקדם ומים, א, תשמ"א, עמ' 270.

4 ראה, למשל: ר' שלמה עדני בהקדמה למלאכת שלמה — פירוש על המשנה, שישה ספרי משנה עם חמישים ואחת חוספות, הוצאת חורה לעם, ירושלים תש"כ; הכרוניקה של יחיא בן יוסף צאלח (מהרי"ץ) פורסמה בשם 'מגילת תימן' בידי דוד סלימאן ששון, הצופה לחכמת ישראל, שנה 7, ה'תרפ"ג (חוברת א), עמ' 5-6 [להלן: מהרי"ץ]; 'י ספיר, ספר מסע תימן, תל-אביב תש"ה, עמ' קסה-קסו; והשוה: הלוי, עמ' 38; כמרכן ראה: 'רצהבי, 'עזרא הסופר והתימנים', סיני, פח-צא, תש"ד, עמ' קה-קיא; קה-קט; תש"ו, עמ' שפד.

5 מהרי"ץ, שם.

6 שם.

7 יערי, עמ' 21.

סיוע להנחה זו נמצא במאמר מאת יעקב גאלדמאן מירושלים, שנכתב לדבריו לאחר שחקר את עולי תימן בירושלים בדבר הסיבות לעלייתם. ואלה דבריו:

ורק רוח ממרום העירם — לפי דברתם — לעלות אל הר הקדש ולהסתפח כנחלת ה', לתקן את אשר עתו אבותיהם כעלות עזרא מכבל עם קהל הגולה וימאנו המה לעלות בידעם כי עוד יגלו העולים האלה בראש גולים.⁸

הדים לתפיסה זו, שהעלייה לארץ-ישראל בזמננו יש בה לתקן את העיוות מימי עזרא ואולי גם להחיש את הגאולה, רווחו גם בין עולי צפון תימן, כפי שנראה להלן. גם זכרונות ר' יוסף הלוי מלמדים על מניעים משיחיים שהשפיעו על עליית תרמ"א-תרמ"ב מתימן. סמוך לעלייה הושמעו ספקולאציות משיחיות. היו שחזו כי שנת תרל"ט תהיה שנת הגאולה, חישובים אחרים, שהסתמכו על ספר דניאל, קבעו את ראשית הגאולה לשנת תר"מ. הלוי מציין את האגדה שהזכרנו לעיל ואומר, שהבית השני אשר נבנה ביוזמת כורש לא נכון לעד, כי 'לא היה הזמן של עת הקץ העיקרי', ואלו הגאולה הנצחית שאליה התכוון דניאל עתידה להתגשם בשנת תר"מ.⁹ ספקולאציות משיחיות היו, על-פי הלוי, הרקע לעליית עמנואל נקאש, שמשפחתו ומשפחת יוסף נדאף היו ראשוני גל עלייה זה שבאו לירושלים. לדבריו, חלמה אמו של עמנואל חלום בשנת תר"מ,¹⁰ וכו נגלה אליה בעלה המנוח וציוה עליה לעלות לירושלים. ראשית פנתה לר' שלום מנצורה — זקנו של יוסף הלוי — שיפתרו את חלומה. כפותרו את החלום השתמש מנצורה בלשון משיחית טיפוסית: 'כי בא מועד כי עת לתננה'.¹¹ כלומר, הגיעה עת הגאולה וישוב אדמת ארץ-ישראל. הלוי מוסיף, שהיה זה ר' שלום מנצורה שקשר את הפסוק 'אמרתי אעלה בתמר' (שה"ש ז: ט) במשמעותו המשיחית, עם עליית יהודים מתימן לארץ-ישראל,¹² ובפותרו את חלום האשה, פירש 'תמר' במשמע שנת תר"מ.¹³

הצפייות המשיחיות באו לידי ביטוי גם בהכנות לעלייה. וכך רושם הלוי בעקבות פתרון החלום והתארגנות קבוצת החלוץ לעלייה לארץ-ישראל:

נכנס רגש בלב היהודים, בהשתוקקות עצומה, ועמדו למכור את רכושם זה מזה כחצי המחיר. וייבו כל כלי חמדתם בעיניהם מכלי זהב ונחשת וכלי מצעות נאים וטובים ואבנים טובות ומרגליות.¹⁴

- 8 האסיף (וארשה), שנה שנייה, תרמ"ו, תרמ"ה, עמ' 193. מצוטט לפי יערי, עמ' 20.
- 9 הלוי, עמ' 137-138. וראה ההקדמה של רצהבי, עמ' 132-133.
- 10 כשני מקומות: עמ' 135 ועמ' 138, שנת תר"מ היא שנת החלום, ואלו בראשית זכרונותיו נוקב הלוי את שנת תרל"ט. ואולי אין כאן סתירה ויש לקרוא תרל"ט כשנת פטירת אבי עמנואל נקאש ולא כשנת החלום.
- 11 שם, עמ' 134. ההדגשה אינה במקור.
- 12 הלוי כתב את זכרונותיו כתמישים שנה אחר העלייה הראשונה מתימן, אבל אולי היתה בירו מסורת משפחתית מהימנה בעניין הפרשנות של זקנו ר"ש מנצורה.
- 13 שם, עמ' 138. 14 שם, עמ' 135.

תיאורים של יציאה חפזה, המרמזת על דחף משיחי, מצויים גם במקורות אחרים. במכתב ל'חברת כל ישראל חברים' מטעם קבוצת העולים הגדולה שיצאה מתימן לארץ ישראל במרחשון תרמ"ב,¹⁵ נאמר: 'ובחפזון בשמעם דברים אלה עמדו ומכרו השה מאה דינרים בחמישה דינרים. ובתיהם יש מהם שמכרו בלא דבר ויש מהם שעזבו אותם'.¹⁶ העולים קושרים את ההתעוררות הזו באישור להגירה חופשית לארץ-ישראל שניתן בתימן מטעם השלטונות העות'מאניים: 'הנה ידענו נאמנה שהמלכות יר"ה מודים שיש אלוה בעולם ומבקשים לישב הארץ ושוכניה, וע"פ ההקדמות והיעודים הכתובים בספרי הקודש'.¹⁸ בעיני העולים היה זה סימן שהשלטונות העות'מאניים מבקשים — על-פי איזו הכוונה משמים — לקיים את קיבוץ גלויות ישראל. אלשיך מספר על ההתרגשות המשיחית שקמה בעקבות הידיעות על רכישת הקרקעות על-ידי רוטשילד ובעקבות ההתר מטעם השלטונות לעלות לארץ-ישראל:

ושמחו כל יהודי תימן שמחה גדולה עד מאד וחשבו ממש שהגיעה הגאולה, ובאותה שנה או שנה שלאחריה יגאלו, ושזו התחלת הגאולה, ונתעוררו כל יושבי תימן בהתלהבות גדולה עד שכל איש וכל משפחה יתום ואלמנה, מבקשים למכור בתיהם וכל כליהם ובגדיהם וספרי הקדש וכל אשר להם ולהעתיק ישובם מתימן ולילך לדור בירושלים.¹⁹

ההיבט המשיחי בולט גם במשמעות המיוחדת שנקשרה במועד העלייה — שנת תרמ"ב. הפרשנות המשיחית לפסוק 'אעלה בתמר', שכבר הזכרנוה לעיל, נרמזת גם-כן במכתב מאת העולים מן הקבוצה הגדולה, שיצאה לדרך במרחשון תרמ"ב,²⁰ שנכתב מחודידה לחברת 'כל ישראל חברים', ועליו הם חותמים: 'היום יום א' ה' לחדש כסלו שנת בתמר ליצירה'.²¹

אפשר לומר ביתר-ודאות כי בעיני כמה פרשנים תימניים מאוחרים יותר נחשבה העלייה בשנת תרמ"ב למאורע המסמן את ראשית הגאולה. כך, למשל, בפרשנותו של יוסף בן סעדיה צפירה²² בספר 'כסף צרוף',²³ לפסוק 'היפלא מה' דבר למועד אשוב

15 אלשיך, עמ' 643. קבוצה זו יצאה בעקבות שתיים או שלוש קבוצות-חלוץ קטנות יותר שנסעו עוד בסוף תרמ"א. ראה: שם, עמ' 644-645; אלנדאף, עמ' קמג-קמד (וראה בחוברת זו, מאמרו של י' ניני — המערכת).

16 ראה: רצהבי, עליית תימן, עמ' קסג [להלן: איגרת לכי"ח].

17 על אישור זה ראה: הלוי, עמ' 139-140; אלשיך, עמ' 644.

18 איגרת לכי"ח, שם.

19 אלשיך, עמ' 644-645.

20 זוהי הנחתו של רצהבי, ראה: הלוי, עמ' 131.

21 איגרת לכי"ח, עמ' קסט. חישוב הנוטריקון כאן כולל את האות כ.

22 יוסף צפירה נזכר כשנת 1887 כבן הקהילה היהודית בירושלים. ראה: ניצה דרויאן, 'צמיחתה והתפתחותה של העדה התימנית בארץ-ישראל בשנים 1881-1914' (עבודה לשם קבלת התואר דוקטור של אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תש"מ), עמ' 40-41.

23 'כסף צרוף', שהוא ספר ליקוטים על התורה, נתחבר בידי סעדיה בן יוסף צפירה. חלקו הראשון, הפירוש לספר בראשית, הובא לדפוס בירושלים בשנת תרנ"ו בידי בנו של אמחבר, יוסף בן סעדיה

אליך כעת חיה ולשרה בן' (בראשית יח: יד) הוא כותב:

ואפשר לומר כי דבר היא השכינה ור"ל היתכן שיהיה רז זה של הגלות המר והנמהר הזה מופלא ומכוסה ממך שלא יהיה לו זמן וגבול שלא יעלה לשער ה"ן שער החרות. והלא כמה מועדות דזמן הגלות עברו ולא נתקיים מ"ש²⁴ למועד אשוב אליך כעת חיה ויהיה הבן הישראל לשררה וחירות החירות. ועוד שזמן האחרון שבכולם הגיע ולא יהיה חרות הגאולה? והוא זמן האמיתי, הוא זמן אעלה בתמ"ר.²⁴

צפירה ממשיך ומפרט את חישוביו בגימטריה, המוכיחים את הזהות המספרית בין אותיות המלה 'למועד' (בבראשית יח: יד) לאותיות התיבה תרמ"ב; ועוד אותיות המלה 'קח', שהיא, כפי שנראה, המלה הפותחת הבעת תקוה לגאולה מהירה:

עם ב' תיבות הוא מנין למועד. כיצד? אם תמנה למועד במילואי כזה: למ"ד מים, ויו, עין, דלת, ע"ה²⁵ גי'²⁶ תרמב קח.²⁷ כלומר, קח בניך מהגלות ואמור לצרותינו וליסורינו ולגלותנו די. וגדול מכולן השכינה שהיא בגלות.²⁸ מהר והחיש לגאולה גאולה שלמה. ובבקשה ממך אלהינו אל תמוגינו כיד עונינו ח"ו אלא חוס ורחם עלינו ותשוב אלינו כעת חיה לשנה הבאה בעזרתך אותנו ויהיה הבן שלך למלכות ולשררה אמן כן יהי רצון.²⁹

יוסף צפירה רואה אם כן את שנת תרמ"ב כמועד האחרון והאמיתי מתוך סדרה של מועדי-קץ אפשריים לסיום הגלות ולראשית הגאולה. גם הוא, בדומה לשלום מנצורה ואולי לעולים הראשונים, משתמש בפסוק 'אעלה בתמר' במשמעות המשיחית. אך צפירה, שכתב את פירושו, כנראה, בראשית שנות התשעים, עדיין מצפה לגאולה השלמה שתופיע במהרה, לאחר שעקבותיה הראשונים כבר הסתמנו זמן קצר קודם לכן, בשנת תרמ"ב.

צפירה. הבן כתב בהקדמתו, כי הוא הוסיף כמה פירושים משל עצמו לדברי אביו, 'להיות הכל כלול בספר הזה ולא לעשות קנטריס בפני עצמו'. ראה: סעדיא בן יוסף צפירה, כסף צרוף, ספר בראשית, ירושלים תרנ"ו [להלן: צפירה], ההקדמה.

24 מה שנאמר.

*24 ההדגשה אינה במקור.

25 עולה החשבון.

26 גימטריה.

27 על פי חישוביו עולה: צירוף כל האותיות של למ"ד, מי"מ, וי"ו, עי"ן, דל"ת — 750 = תרמ"ב קח = 750.

28 זהו רעיון קבלי, שלפיו גלתה השכינה או הכלה (הספירה העשירית) מעל 'בעלה', הקב"ה (הספירה השישית — 'תפארת') במשך הגלות ההיסטורית של עם ישראל. רק בעת הגאולה תחזור לקדמותה האחדות המושלמת של הספירות כלומר, של האלוהות. ראה: ג' שלום, רעיון הגאולה בקבלה, ירושלים 1946, עמ' 13-14; וביהר פירוט כספרו האנגלי: *Sabbatai Sevi, the Mystical*

Messiah, Princeton 1973, pp. 16-17

29 צפירה, פרשת וירא, עמ' יג.

שנת תרמ"ב מהוה מועד קובע כההליך הגאולה גם באפוקאליפסה אנונימית, שפרסם י' רצהבי וקבע את זמן כתיבתה לתרס"ג או לתרס"ה.³⁰ ושם, לאחר קטע הפתיחה, נאמר:

ובשנת תרמ"ב יתקיים מש"כ³¹ אנכי אעלה בתמר. ויעלה כוכב נוגה עם זנב שלו. ויצא קול מן השמים ומה הוא הקול? היום אם בקולו תשמעו. והקול יוצא בכל ארץ התימן שיכנסו אל א"י דרך אניה בלב ים ועתידין להכנס דרך אניה בלב ים חמשה עשר אלף...³²

מחבר האפוקאליפסה ממשיך בתיאור מאורעות קאטאסטרופאליים, המרמזים על מקרים אקטואליים בהיסטוריה של תימן, ומסכם את תהליך הגאולה, שהחל בתרמ"ב, במאורעות שנת ה'תרס"ו (1906), שאז יופיע משיח בן דוד ויתחיל העידן המשיחי המיוחל.

ראינו שרעיונות משיחיים תפסו מקום ברור בעלייה הראשונה מתימן לארץ-ישראל. יש להניח, כי הציפיות המשיחיות תרמו את חלקן למכלול השיקולים שהגיעו יהודים מתימן לעלות; ועם זאת, עצם העלייה עוררה בעקבותיה תקוות משיחיות נוספות.

ב. העלייה מצפון תימן, תרס"ז-תרס"ט

שלא כעולים בתרמ"א-תרמ"ב, ידעו העולים מצפון תימן בשנות תרס"ז-תרס"ט על המצב בארץ-ישראל ועל תנאי החיים בה. העולים מצפון תימן לא הלכו אל הבלתי-נודע ולא שמו מבטחם בעיקר בעזרה מידי שמיים. ידיעות על עולי תימן בארץ-ישראל הגיעו לצפון תימן מפנים הארץ,³³ וגם באופן ישיר יותר דרך אחד מיהודי הצפון, לפחות, שביקר בארץ-ישראל וחזר לתימן.³⁴ ידיעות אחרות הגיעו אחר-כך באמצעות מכתבים מהקבוצות שעלו מן הצפון לארץ-ישראל.³⁵ כך שכל ארבע קבוצות העולים מצפון תימן,³⁶ שיצאו בין ראשית תרס"ז (סוף 1906) לתמוז תרס"ט (מאי 1909), יצאו לדרכן כשהן מצוידות בידיעה טובה יותר מקודמיהן על מחוז חפצן.³⁷

30 י' רצהבי, 'אפוקאליפסות וחישובייקץ ביהדות תימן', מחקרי המרכז לחקר הפולקלור, אפריל 1970, עמ' רצה-שכב.

31 מה שכתוב. עמ' 32, שם, עמ' שיא.

32 א' טביב, שבי תימן, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 24 [להלן: א' טביב].

33 ז' גלוסקא, למען יהודי תימן, ירושלים תשל"ד, עמ' 92 [להלן: גלוסקא].

34 טביב הזקן, 'תחילת מצעדנו וחשוקתנו לעלות לא"י', קול העם, הוספה להפעל הצעיר, ניסן תרע"ג; נדפס שוב בפרקי הפועל הצעיר, ג, עמ' 263 [להלן: טביב הזקן].

35 ארבע קבוצות העולים הן: (1) שלוש-עשרה נפש שיצאו בראשית תרס"ז (סוף 1906); (2) כמאה נפש יצאו בראשית תרס"ח (סוף 1907); (3) קבוצה שלישית יצאה בראשית תרס"ט (סוף 1908);

(4) כמאתיים ועשרים נפש יצאו בחמוז תרס"ט (מאי 1909). פרטים ראה: קלורמן עראקי, עמ' 204-205.

37 אברהם טביב, עמ' 29-31; גלוסקא, שם.

וגם בעליה 'ריאליסטית' זאת אנו מוצאים גילויים של רעיונות משיחיים. אברהם טביב, מעולי הקבוצה הרביעית מצפון תימן, כותב על טיבו של חלק מן המידע שהגיע ממרכז תימן לצפונה:

חוץ מזה³⁸ כמה ספורי גוזמאות היו מספרים אלה הבאים מפנים תימן בשם אחיהם שכבר עלו לארץ ישראל, על שלטון היהודים בארץ ישראל, על גדל הפרות בארץ ישראל, על הטוב הצפון, ועל מעלת אלה שכבר עלו לארץ ישראל ועשו עשר ונכסים. אני זוכר שפעם אחת קראו מכתב מארץ ישראל מאיש פלוני והיה כתוב בו כי זה רק שנתיים מזמן שעלה, וכבר בנה בית וקנה פרדס ובקצה הפרדס נגלתה לו כאר ואבן מונחת על פיה והיה חרות על האבן שהיא שיכת ליואב בן צרויה, רצה לומר הכאר והפרדס. והפרות גדולים להפליא הרמונים והתפוחים...³⁹

מידע מסוג זה היה בהחלט יכול להיתפס כמבשר ראשיתו של עידן חדש, משיחי, בתולדות עם ישראל וארץ-ישראל. ואכן, אברהם טביב מעיד, כי סיפורים אלה השפיעו על רצונם של יהודים מהצפון לעלות: 'והרבה מהם היו מציירים לפניהם את העלייה כבימי יהושע בן נון והיו מוכנים ומזומנים לדרך'.⁴⁰

אם כך, מדוע, למרות הידיעות על עליית תרמ"ב, התעוררו יהודי צפון תימן לעלות רק כעשרים וארבע שנים לאחר העלייה הראשונה? תשובה חלקית על-כך אולי נמצא בזכרונותיו של זכריה גלוסקא, בן קבוצת העולים השלישית מצפון תימן. הוא מספר על אחד, יוסף קרחש, אשר חזר מארץ-ישראל למחוז חידאן בצפון תימן בשנת תרס"ו (1906). קרחש נסע לירושלים כדי לחיות בה את שארית ימיו ולהיקבר בה; אך קודם כואו לירושלים, הוא עבר במושבות החקלאיות החדשות: פתח-תקוה, ראשון לציון ורחובות וגם למד על ההסתדרות הציונית ועל מפעל ההתיישבות שלה, והוא 'החליט לחזור לתימן לבשר את הגאולה'.⁴¹ וגלוסקא ממשיך:

כבואו לראזח⁴² התחיל לספר את כל אשר ראו עיניו ושמעו אזניו בא"י. בעונג הקשיבו לספוריו. התאספו סביבו זקנים וצעירים, ילדים ונשים, ושתו בצמא כל אשר ספר.⁴³

הפגישה עם אחיהם, בן המקום, אשר הביא מידע רענן וישיר מארץ-ישראל, חיזקה את

38 חוץ מאשר הידיעות המהימנות.

39 אברהם טביב, עמ' 24.

40 שם, עמ' 25. העלייה בימי יהושע בן נון היא המשכה של יציאת מצרים, שהיא הגאולה הראשונה וגם אב-טיפוס לגאולה האחרונה. ראה: ישעיהו יא: טו-טז; וכן ראה: ש"א ליונשטם, מסורת יציאת מצרים בהשתלשלותה, ירושלים 1965, עמ' 16, 103.

41 גלוסקא, שם.

42 בצפון תימן, במחוז חידאן.

43 גלוסקא, שם.

הידיעות שהיו קיימות והגבירה את הרצון לעלות לארץ, שנראתה עתה ממשית יותר וניתנת להשגה. אפשר כי, כדברי גלוסקא, הלשון שהשתמש בה קרחש היתה בחלקה לשון משיחית. הנעשה בארץ-ישראל אולי נתפס על-ידו כחלק מתהליך הגאולה והוא בא לבשר לאחיו על ראשיתה של תקופה חדשה זו. נראה כי פרטים נכונים על ארץ-ישראל (כגון אפשרויות הקיום ותנאי-החיים בה) התערכבו עם שאיפות משיחיות ועודדו את העלייה מצפון תימן. וכך, בראשית תרס"ז, חודשים מעטים אחרי שובו של קרחש לתימן, התארגנה קבוצת העולים הראשונה מצפון תימן ויצאה לארץ-ישראל. ראינו שבעליית תרמ"א-תרמ"ב נתפס עצם מעשה העלייה כראשית הגאולה. רמז לתפיסה זו אנו מוצאים גם בעלייה מצפון תימן. שלום חבקוק עראקי, מעולי הקבוצה השלישית מצפון תימן ורב העדה התימנית בראשון-לציון, כותב בשנת תרפ"ב (1922) — כנראה למשרד הארץ-ישראלי — מכתב בקשה לסייע בכניית בית-הכנסת כשכונת שיבת-ציון. בין השאר הוא משתמש כאגדה שכבר הזכרנו לעיל:

לסוף ע' שנה לגלות בבל העיר ה' רוח על כורש מלך פרס והעביר קול ככל מלכותו שהשם פקד עליו לבנות לו בית בירושלים אשר ביודה. מי בכס ועלו, עזרא וזרובבל ונחמיה בן חכליה. ונגשו אל החומות אשר הם פרוצים והחזירו העטרה לישנה וכונו בית שני ועמד ת"כ שנה. וברור בדברי תנאי' ואמוראים שלא עלו עמהם מהגולה כי אם קצת מישראל. אחדים מאחינו החלוצים הראשונים⁴⁴ אשר עלו לפני מ' ונ' שנה⁴⁵ מתרעמים עלינו אנחנו התימנים שלא עלינו בזמן בית שני. זה נכון אבל הם בעצמם אינם יודעים אבותיהם אם עלו עם עזרא וחבריו או מהנשארים בגולה.⁴⁶

שלום חבקוק נוגע במכתבו בדעה, שכבר ראינו אצל מהרי"ק, 'כי אלו עלו אלו ואלו היה הזכות אז גדול מאד והיתה השכינה קובעת מקום לא תמוט ולא היה אז חרבן'.⁴⁷ במכתבו הוא מסיר מיהודי תימן את האחריות הבלבדית לחורבן בית שני ולהארכת הגלות, שהרי, לדבריו, אין לדעת אם העולים ממזרח-אירופה הם מצאצאי החוזרים מכבל בתקופת בית שני או מן הנשארים. ובהמשך מכתבו הוא מוסיף:

בשנת תר"ע⁴⁸ העיר עלינו השם רוח ממרום לעלות לא"י. עזבנו כל הרכוש שהיה לנו וסגרנו הבתים ומסרנו את עצמינו אנשים ונשים וטף ועברנו בארצות ד' אומות נחש שרף ועקרב וצמאון אא"מ⁴⁹ אין כל אומה מניח אותנו שנעבור

44 אנשי העלייה הציונית ממזרח-אירופה.

45 נכון יותר: שעלו לפני מ' שנה.

46 טיוטת המכתב נמצאת באוסף עראקי-קלורמן, ראשון לציון [להלן: שלום חבקוק עראקי].

47 ראה: לעיל הערה 6.

48 צריך להיות בתרס"ט. שלום חבקוק וחבריו הגיעו ליפו בשנת תר"ע.

49 אשר אין מים (דברים ח:טו).

כגבולה אלא בממון הרבה. והכסף אזל ובאנו לא"י בידיים ריקניות כהולים וחלשים ומטורפי הדעת כמו יוצאי מצרים...⁵⁰

שלום חבקוק משתמש באותה הלשון ('העיר ה' רוח ממרום') הן לתיאור ראשית מפעלו של כורש והן להחלטת יהודי צפון תימן לעלות. אולם בעוד שמעשה הגאולה שהחל בימי כורש נכשל, בימינו אולי הוא יצליח: הוא משווה את עולי תימן ליוצאי מצרים, ולכן גם את עלייתם מתימן ליציאת-מצרים, שהיא הגאולה הראשונה והסמל לגאולה האחרונה.⁵¹

המקורות לתולדות העלייה מדרום תימן, בשנות תרס"ז-תרס"ט, לוקים בחסר ואינם מאפשרים לבחון את מקומה של האידיאולוגיה המשיחית בין מניעיה.⁵² כיוון שבגלי-העלייה האחרים מתימן ניכר מקומם של רעיונות משיחיים כפי שמראה דיוננו בפרקים האחרים, שמא אפשר להניח כי הם תפסו מקום גם בעלייה זו.

ג. עליית יבנאלי, תרע"א-תרע"ד

נהוג לראות עלייה זו כעלייה היותר-ציונית מבין קודמותיה בגלי העלייה מתימן בין השנים תרמ"א-תרע"ד, שהרי יזם אותה, הטיף לה ועסק בארגונה ש' יבנאלי, שליח המשרד הארץ-ישראלי של ההסתדרות הציונית. קביעה זו נכונה ביסודה אך לא כמלואה. להלן נבחון את שליחות יבנאלי ונראה כי במהלכה וגם במשך העלייה השתרבבו לתוכה אידיאות משיחיות ותפשו בה מקום חשוב.

שמואל יבנאלי הגיע לעדן ביאנואר 1911 וחזר לארץ-ישראל כאפריל 1912. הוא יצא לשני מסעות לתוך תימן: האחד – בעיקר לאזוריה הכפריים של דרום תימן וגם לקהילות מרכז תימן בסביבות צנעא (יאנואר-יולי 1911); והשני – למחוזות דרום מזרח תימן עד חבאן (יאנואר-מארס 1912). כתוצאה מפעולותיו, עזבו תוך שנה אחת בלבד יותר מאלף יהודים את תימן בדרך לארץ-ישראל.⁵³ עוד כמה מאות יהודים הגיעו מתימן לארץ-ישראל במשך שנת 1914. יתכן שרבים אחרים היו הולכים בעקבותיהם לולא עצר יבנאלי, על-פי הוראת המשרד הארץ-ישראלי, את זרם העולים.

50 שלום חבקוק עראקי, שם.

51 ראה לעיל הערה 40.

52 על העלייה מדרום תימן בתרס"ז-תרס"ט, ראה: י' רצהבי, 'אגרות על עליית יהודי לארץ-ישראל לפני שבעים שנה', במערכה, 13, 1973 (מס' 147), עמ' 29-31, 62; צ' יהודה, 'יוצאי תימן כשערים', בקובץ יהדות תימן, ערכו י' ישעיהו וי' טובין, ירושלים 1975, עמ' 250-251.

53 ש' יבנאלי, מסע לתימן, תל-אביב 1952, עמ' 206 [להלן: מסע לתימן]; ברשימה סטאטיסטית בארכיון הציוני המרכזי L2 7511 נרשם שמיאנואר עד ספטמבר 1912 נכנסו לא"י, דרך נמל יפו, 950 עולים מתימן; ברשימה סטאטיסטית אחרת (אצ"מ, L2 751) נמנו 1388 עולים מתימן שנכנסו דרך יפו וחפה החל מאלול תרע"א (אוגוסט 1911) עד כסליו תרע"ג (נובמבר 1912).

שמאל יבנאלי בחברת מארי יחיא יצחק הלוי (מימין) ומר סולימן יחיא חבשוש (משמאל) צנעא, 1911

לפני צאתו למסעו הראשון בתוך תימן חיבר יבנאלי 'כרוז לעלות'⁵⁴ שאותו התעתד לקרוא בקהילות שבהן יעבור, או לשלוח לקהילות שמחוץ למסלול מסעו. הכרוז מדבר על ההתעוררות הלאומית של העם היהודי, על המושבות החקלאיות החדשות בארץ-ישראל ועל הצורך בפועלים חקלאיים שיעבדו בהן. ואז הוא אומר:

כל אדם מכס אשר שנאה עזה לגלות ואהבה יוקדת לארץ ישראל מקננת בלבו, ואשר יש לו גוף בריא מוכשר לעבודת האדמה הקשה ואשר יש לו הוצאות הדרך עד העיר יפו, האיש אשר שלוש אלה לו יעלה לארץ ישראל ...

הכרוז מבטיח לעולה הפוטנציאלי עבודה שתיתן מחיה לבעליה ומפרט את סוגי העבודות:

עבודה במעדר, דהיינו חפירת כורות ותעלות, עידור שדות, כרמים פרדסים; חרישה, זריעה, קצירה; דהיינו, שמירת כרמים כלילה, שמירת מושבות, פרדסים, שדות; עבודה בסוסים ...

הכרוז עוסק גם בתנאי המגורים המצפים לעולים:

בני המושבות משתדלים לתת להתימנים העולים לארץ ישראל אל המושבות מקומות לדור בהם בזמן הראשון לבואם, כגון בתים, או רפתים, או אוהלים או מרתפים וכיוצא בזה.

54 נוסח הכרוז, ראה: מסע לתימן, עמ' 201-202.

שאלתנו היא, האם הצליח יבנאלי בהנמקות ובתיאורים המופיעים בכרוזו להניע את יהודי תימן לעלות, או שנוקק לטיעונים אחרים?

כאשר נסע יבנאלי בין קהילות דרום תימן וגם בדרום מזרח תימן, הוא מצא בעשרות כפרים קהילות יהודיות מושרשות היטב בסביבתן, שמצבן הכלכלי איתן ויחסיהן עם שכניהן המוסלמים טובים ואפילו ידידותיים.⁵⁵ יבנאלי כה החרשם ממצב הקהילות, עד שבמכתבו מאדר תרע"א (מארס 1911) לד"ר רופין במשרד הארץ-ישראלי הוא כותב: 'ולפעמים הנני מעלה במחשכתי כיצד הנני משבח לפניהם את ארץ ישראל ואת עבודת השדה, וכיצד הם יעברו מסביבה כזו ומעולם כזה אל ארץ ישראל...'⁵⁶ מכל מקום, ככל קהילה יהודית שביקר בה, הוא ניסה לשכנע את מאזיניו לעלות. הוא הופתע להיווכח, כי היהודים לא ידעו על המושבות החדשות ושהידע הכללי שלהם על הארץ היה מועט. מכתביו מגלים, כי שליחותו לא עוררה בהתחלה התלהבות רבה. הוא שמע מפי מאזיניו בעיקר את הטענה שהגאולה האמיתית עוד לא באה... ואתם הנכם דוחקים את הקץ שלא בזמנו.⁵⁷ ואלו אחרים שהתעניינו בעלייה טענו, שאין הם יכולים לשאת בהוצאות הדרך.⁵⁸

וכך הגיע יבנאלי למסקנה, שהעלייה מתימן לארץ-ישראל מותנית בארכעה תנאים, שאותם הוא מפרט במכתבו משבט תרע"א (פברואר 1911) למשרד הארץ-ישראלי:

(1) יש לממן לעולים לפחות חצי מהוצאות-הנסיעה באונייה מעדן ליפו; (2) יש להכין מראש מקומות קליטה בארץ כדי להקל על הסתגלות העולים; (3) יש לעורר 'מצב-רוח ידוע': התעוררות כלפי ארץ ישראל; (4) יש למצוא אנשים מביין החימנים שיפעלו כעוזרי יבנאלי בארגון העלייה.⁵⁹

יבנאלי השיג, הודות להיענות המשרד הארץ-ישראלי, את מימושו החלקי של התנאי הראשון.⁶⁰ הגשמת התנאי השני היתה מחוץ לשליטתו, והתנאי הרביעי כבר החל להתגשם. תנאים אלה, שהיו בעלי חשיבות רבה לעלייה, הם מחוץ לעניינו של מאמר זה. נדון אפוא כתנאי השלישי, ביצירת מצב-רוח לעלייה לארץ-ישראל:

יבנאלי ניסה לעורר מצב-רוח לעלייה על-ידי תיאור החיים והתנאים החדשים בארץ, מאז ההתעוררות הלאומית של העם היהודי. אולם מאזיניו, שהלשון החילונית שבה השתמש היתה זרה להם לגמרי, הקיפו אותו בשאלות הלקוחות מן האידאולוגיה המשיחית: 'היש בפיך איזו בשורה? הקרובה השעה? היש לכם איזו סימנים?'⁶¹ נראה

55 שם, עמ' 84-85, 87, 92-94, 97, 123.

56 שם, עמ' 93.

57 ש' יבנאלי, 'מסעי לתימן', הפועל הצעיר, תרע"ב, גל' 19-20. נדפס שוב בפרקי הפועל הצעיר, ג, עמ' 253 [להלן: מסעי לתימן].

58 שם, עמ' 253, 257; מסע לתימן, עמ' 85.

59 נוסח המכתב: שם, עמ' 84-86.

60 ראה: שם, עמ' 105-106; מסעי לתימן, עמ' 257.

61 שם, עמ' 252.

כי יבנאלי, שרצה מאוד בעליית יהודי תימן לארץ-ישראל,⁶² הבחין שכדי לעורר לעלייה, עליו לדבר בלשונם שלהם. כלומר, עליו להשתמש בטרימינולוגיה משיחית, כדי להסביר את התנועה הלאומית החילונית בארץ-ישראל. וכך הוא אומר למאזיניו:

לא נביא אנכי ולא בן נביא לא משיח ולא מבשר על מלך המשיח. אבל בכל זאת מבשר אנכי ובשורה בפי. מבשר אנכי לכם על הגאולה כי קרובה היא, על גאולת עמנו על גאולת נפשות עמנו המתעוררים לעלות לארץ ישראל ולהחיותה בעבודת כפים וזעת אפים עד לידי מסירות נפש, אבל בתקוה כי קרובה ובשמחה אני מבשר על גאולת ארצנו. כל חלק מאדמת ארצנו שידים עבריות מעבדות אותו, הרי הוא נגאל! הוא בעצמו. הארץ התחילה להשיב פרותיה לבניה עובדיה וזה לנו אות שהגאולה קרובה...⁶³

ועוד הוא אומר:

מי יודע שמה באמת הגיע הקץ? שמה הקריב הוא לבוא ואז הלא באמת צריך לעלות. חוץ מזה מכיון שיש אפשרות להתפרנס בארץ, הרי סוף סוף 'כל הדר בארץ ישראל מוחלין לו כל עונותיו'.⁶⁴

ואלו מאזיניו ענו לו במטבע דומה:

הרבה חכמים מא"י בקרו אותנו אבל אף אחד מהם לא ספר לנו ע"ד א"י, אף מפי אחד מהם לא שמענו את כשורת הגאולה, ורק אתה הראשון שבשורת הגאולה בפיך.⁶⁵

רק לאחר שחזר יבנאלי לעדן, החל מסעו לפני-תימן לשאת פירות וקריאתו לעלות החלה לפעול, הן בקהילות שביקר בהן והן בקהילות שלא הגיע אליהן. וכך כתב יבנאלי באלול תרע"א (אוגוסט 1911) מעדן, על רשמיו: 'העם התעורר יותר. השמועות בארץ הולכות ונעשות יותר ויותר משמחות, אגדחיות; והתנועה הולכת הלוך וגבור, הלוך ועלה'.⁶⁶ ברור שיבנאלי מבחין בהתרגשות המשיחית שעוררה שליחותו: 'זו היתה כודאי כעין אחת משישים התנועות המשיחיות'.⁶⁷ לא רק שיבנאלי היה מודע לגֵּן משיחי זה, אלא בשל התוצאות שקיחה להן הוא ראה זאת בחיוב:

62 במשך מסעו הביע יבנאלי את שאיפתו לראות את עלייתה ההדרגתית של כל הקהילה היהודית מתימן לארץ. ראה: מסע לתימן, עמ' 129.

63 מסעי לתימן, שם. ההדגשות אינן במקור.

64 שם, עמ' 253. ההדגשה אינה במקור.

65 'שפרינצק, 'עליית יהודי תימן', הפועל הצעיר, תרע"ב, גיליון 18, 19-20 (נדפס שוב בפרקי הפועל הצעיר, ג, תרצ"ה, עמ' 238).

66 מסעי לתימן, עמ' 258.

67 שם, עמ' 259. ההדגשה אינה במקור.

שם, בתוך הארץ פנימה פעל עדין הדמיון מהצד החיובי, ויותר מכל באותם המקומות שאנכי לא הגעתי אליהם. שם, ביתר שאת קבל הענין צורה פנטסטית כי לא היה מי שיעמיד את הדברים על האמת, וההכנות ליציאה החלו בהרבה מקומות ככת אחת.⁶⁸

יבנאלי הכיר אפוא בשליחותו עוררה בקרב יהודי דרום תימן ודרום מזרחה 'כעין תנועה משיחית'. לתנועה זו גם היה מנהיג: יבנאלי עצמו. אין ספק ששמואל יבנאלי מעולם לא הציג, ולא התכוון להציג, את עצמו כמשיח, או כמבשר משיחי. אולם בזמנים של התרגשות משיחית אין גבול להשערות דמיוניות ולספקולאציות מרחיקות-לכת, ואפילו להפיכת שליח ההסתדרות הציונית לדמות משיחית. תימוכין להנחה זו מצויה בפסקת הפתיחה של איגרת, שנכתבה כנראה ב-1912, מטעם בתי-הדין של שלוש קהילות בדרום תימן למשרד הארץ-ישראלי. המכתב פותח:

לכ' ראשי ועד ההסתדרות הציונית שכירושלים תוכב"א יע"א כ"ר,⁶⁹ ברכה ושלוש וחיים למעלת אחינו הציונים ובראש כולם האדמו"ר מלך ישראל אליעזר בן מנחם יר"ה...⁷⁰

אליעזר בן יוסף, שמו המושאל של יבנאלי לצורך המסע לתימן, הפך כאן לאליעזר בן מנחם, שמו המקובל של משיח בן דוד. גם התואר מלך ישראל, המקדים במכתב את שמו המושאל של יבנאלי, נושא משמעות משיחית.

'משיחיותו' של יבנאלי נתמכת בשני מקורות נוספים. הן אברהם טביב והן זכריה גלוסקא, שאמנם עלו לארץ לפני עליית יבנאלי, כותבים בזכרונותיהם,⁷¹ כי היהודים בתימן התייחסו אל יבנאלי כאל דמות המייצגת את משיח בן יוסף, והדבר התפרש משמו: אליעזר בן יוסף. הם אמרו, כי יבנאלי רק הסתיר את זהותו האמיתית עד שיהיה הזמן נכון. יבנאלי עצמו, במשך מסעו השני בתוך תימן ולאחר ששמו כבר הלך לפניו, מרמז על המעמד המיוחד שרכש שם. אמנם תיאורו נוגע רק ביחס המוסלמים אליו, אבל משתקף ממנו גם היחס של יהודי תימן. במכתבו למשרד הארץ-ישראלי משבט תרע"ב (יאנואר 1912) נאמר:

התנועה קמה בין הערכים. הם חושבים שעכשיו קמה מלכות בית דוד והגיעה שעת מפלתם. והם מתענינים מאד כי ובמעשי ובדברי. רבים מהם באים לקבל פני ככל מקום ומקום. מהם שרים ושרופים (היינו יוצאי ירך מוחמד) וגם 'מלך' ממלכי הארץ. הם באים ואומרים: הזהו האיש אשר יקח אתכם לארץ ישראל?⁷²

68 שם, עמ' 260. ההדגשה אינה במקור.

69 תיבנה ותיכונן במהרה בימינו אמן. יכוננה עליון אמן כן יהי רצון.

70 ראה: י' רצהבי, 'מכתבי עליה לארץ ישראל', בואי תימן, בעריכת י' רצהבי, תל-אביב 1967, עמ' 284-285 [להלן: רצהבי, מכתבי עלייה].

71 א' טביב, עמ' 40; גלוסקא, עמ' 100.

72 מסע לתימן, עמ' 125. ידוע שמוסלמים תימנים לקחו חלק כמעט בכל התנועות המשיחיות שקמו

שליחות יבנאלי הצליחה מעל למשוער.⁷³ כאשר חזר יבנאלי לעדן ממסעו השני, מצא שמאז בואו ועזבו 450 מיהודי תימן את עדן בדרכם לארץ-ישראל ועוד 250 ציפו לתורם לצאת.⁷⁴ הגיעו ידיעות על מאות אנשים המצויים בדרכים המובילות לעדן ועל רבים אחרים בתוך תימן העוסקים בהכנות ליציאה.⁷⁵ המשרד הארץ-ישראלי, שלא ציפה להיענות בהיקף כזה לקריאה העלייה, מיהר להכריז ליבנאלי לעצור את תנועת העלייה.⁷⁶ וכך, בניסן תרע"ב, חיבר יבנאלי איגרת, שנשלחה בהעתקים רבים לתוך תימן, ובה ביקש מן היהודים להישאר במקומותיהם.⁷⁷ איגרת נוספת המדגישה את הצורך לחכות, ולא למהר ולעלות, נשלחה חודש אחר-כך מהמשרד הארץ-ישראלי ביפו, בחתימתם של שמואל יבנאלי ויהושע פלדמן.⁷⁸ איגרת נוספת בחתימתם, בעלת תוכן דומה, נשלחה בסוף תרע"ב.⁷⁹

המאמצים לעכב את העלייה היו הרקע לאיגרת, שכבר הזכרנוה, מטעם כתי-הדין של שלוש קהילות בדרום תימן: אצ'לע, בעדאן וד'ראח — הפונים אל יבנאלי ואל המשרד הארץ-ישראלי בבקשה, להסיר את 'הגזירה' של עצירת העלייה ולשוב ולעזור בהוצאות-הנסיעה של התימנים ובקליטתם בארץ-ישראל. גם בהתנגדות זו לעיכוב העלייה מתגלים, כפי שנראה, יסודות משיחיים. רבני שלושת כתי-הדין כותבים, שעל יהודי תימן ללכת לארץ-ישראל:

כדי לאקמא שכינתא מעפרא⁸⁰ כי היא יושבת עמנו בגלות, ותרחמו עלינו במידת החמלה והחנינה דכ' וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם, וכל זה לגאול שכינת עוזנו.⁸¹

עוד הם כותבים, שבהתעוררות שלמטה, בעולמנו הגשמי, מותנית ההתעוררות שמלמעלה, ויש סכנה שעצירת העלייה תגרום לעיכוב השכינה 'ושמא יחזור הדבר לקלקולו הא'.'⁸² הרבנים מדרום תימן ראו את תקופתם כחקופה של חסד, של ראשית הגאולה, שבה יש בכוח עלייה לארץ-ישראל להביא לגאולת השכינה, ובעקבותיה — לגאולה הסופית של כלל עם ישראל. גם כאן נתפס עצם מעשה העלייה כראשיתו של

סביב דמות משיחית יהודית. לכן אין זה מפתיע, שמוסלמים גילו עניין גם כדמותו של יבנאלי ובשליחותו. וראה: קלורמן-עראקי, פרק B ופרק E.

73 כראשית שליחותו לא ציפה יבנאלי שיעלו יותר מכמה עשרות, או כמה מאות, מיהודי תימן. ראה: מסע לתימן, עמ' 108.

74 שם, עמ' 127.

75 שם, עמ' 203; מסע לתימן, עמ' 263.

76 מסע לתימן, עמ' 203.

77 נוסח האיגרת: שם, עמ' 202-203.

78 נוסח האיגרת: שם, עמ' 205-207.

79 נוסח האיגרת: שם, עמ' 207-208.

80 כדי להקים את השכינה מעפר.

81 'רצהבי, מכתבי עלייה, עמ' 289. וראה לעיל הערה 28.

82 רצהבי, מכתבי עלייה, עמ' 285.

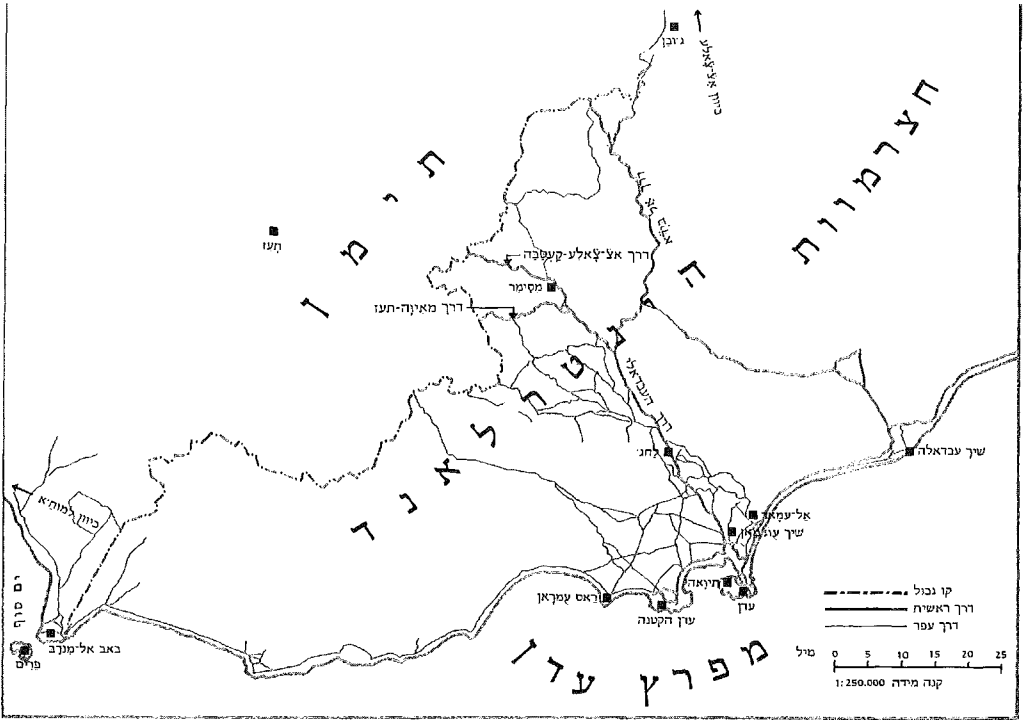
תהליך הגאולה המשיחית, ואלו עיכוב העלייה כיוזמת המשרד הארץ-ישראלי עלול לעכב את הגאולה כולה.

נחזור לשאלתנו הקודמת: כיצד השיג יבנאלי את התנאי בדבר 'מצב-רוח ידוע: התעוררות כלפי ארץ ישראל'?

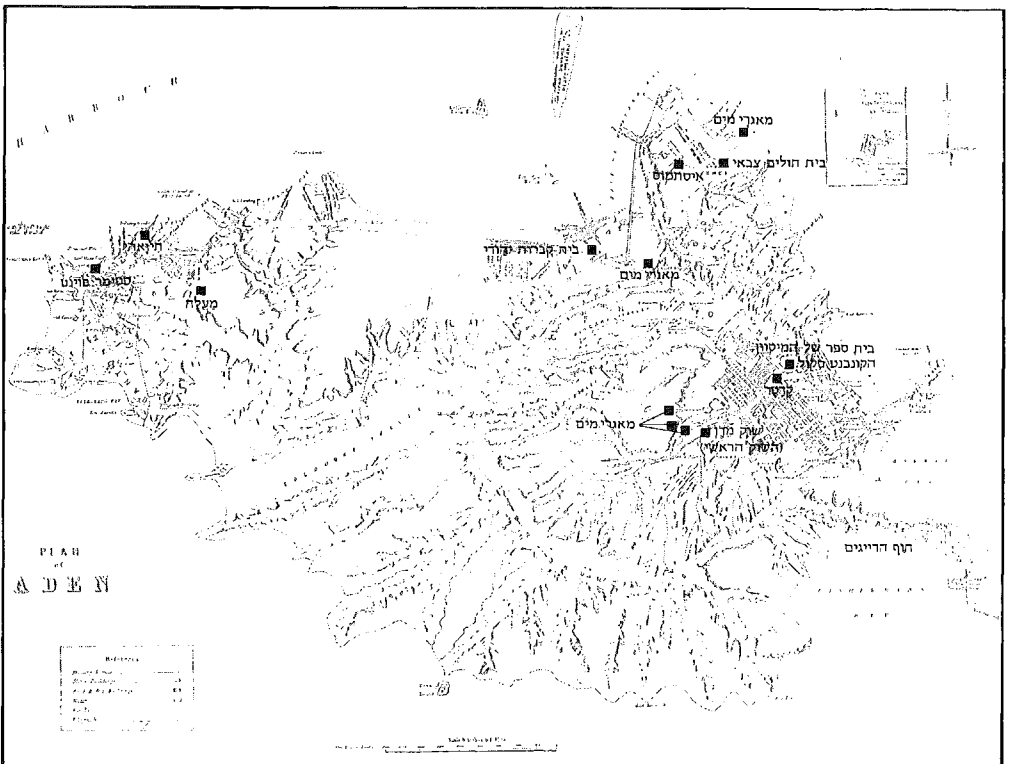
ראינו, שהוא ניסה לרכוש את לב יהודי תימן לרעיונותיה החילוניים של התנועה הציונית ולאהבת ארץ-ישראל הריאלית. אולי נקלטו רעיונות אלו במקצתם. אולם האידיאולוגיה היחידה שהיתה מוכרת בתימן, ושעל-פיה היה אפשר להסביר את ההתעוררות הלאומית והפוליטית של העם היהודי, היתה האידיאולוגיה המשיחית. יבנאלי, שבמהרה הבחין בכך, החל להשתמש בדימויים הלקוחים מהטרמינולוגיה המשיחית בניסיון להעביר דרכם תוכן חדש. התוכן החדש רובו, כנראה, לא נתפס, ומה שנותר ממנו היה התוכן המשיחי הישן והמוכר. יבנאלי השיג אפוא את 'מצב-הרוח הידוע' לא רק דרך תיאוריו הריאליסטיים אלא גם בהציתו, לא במכוון, תקוות משיחיות, ואפילו 'מעין תנועה משיחית'.⁸³

בחנו שלושה גלי עלייה מתימן לארץ-ישראל בין 1881 ל-1914 וראינו שבכולם באו לידי ביטוי רעיונות ויסודות הלקוחים מן האידיאולוגיה המשיחית, שהיתה חלק בלתי-נפרד מעולמם של יהודי תימן בעליית תרמ"א-תרמ"ב. אלמנטים משיחיים תופסים מקום הן כמניע לעלייה והן בהבנת העלייה עצמה כחלק מתהליך הגאולה. העליות שבאו אחר-כך הן המשך לעלייה הראשונה וההמשכיות באה לידי ביטוי גם במציאותם של אלמנטים משיחיים דומים. היסודות המשיחיים בעליית צפון תימן אמנם פחות בולטים, אולם בעליית יבנאלי, ששליחותו עוררה מחדש ציפיות משיחיות, תפסו רעיונות אלה מקום חשוב בכוננות היהודים לעלות לארץ-ישראל.

83 ייחדנו את דיוננו ל'תנאי השלישי' של יבנאלי מכלי לגרוע מחשיבותם של עניינים אחרים לתולדות בעליית תרע"א-תרע"ד, מהם שנכללו ב'תנאים' האחרים של יבנאלי ומהם שלא נכללו.

אזור עדן (דרום חצי-האי ערב)

עדן העיר